

11

SOMOGYI MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI 1995

SOMOGYI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

**A NÉPVÁNDORLÁSKOR FIATAL KUTATÓI
5. TALÁLKOZÓJÁNAK ELŐADÁSAI
(1994 szeptember 27-29. Szenna)**

XI

1995

KAPOSVÁR

Sorozat szerkesztő:
KIRÁLY ISTVÁN SZABOLCS

Kötetszerkesztő:
KÖLTŐ LÁSZLÓ

Az idegen nyelvű rezümét fordították:
Bartus Imréné, Choyke Alice, Csapó János, Fischl Klára,
Kiss Magdolna, Rixer Márta, Szliczkiné Herr Márta

Technikai szerkesztő:
Szliczki József

A borítón
Vörs-Papkert B VIII-X. sz. temető 511. sírjának edénye
Fotó: Gózy Gáborné
Fedélterv: Matucz Ferenc

ISBN-0139-4983

Kiadja
A SOMOGY MEGYEI MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA
Felelős kiadó: dr. Király István Szabolcs igazgató

A kötet megjelenését anyagilag támogatta:
Somogy Megye Közgyűlésének elnöke,
a Békés, a Csongrád, a Győr-Moson-Sopron, a Hajdú-Bihar,
és a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága

Nyomdaüzem: 7400 Kaposvár, Fő u. 20.
Tel.: 82/ 312-837

CARTOGRAPHIA AVARICA TÉRKÉPÉSZETI ÉSZREVÉTELEK ADAM-TÓL BAJÁNIG *

SZENTPÉTERI JÓZSEF

Előadásom első részében rövid kutatástörténeti áttekintést adok arról, miként ábrázolták Csallány Dezső 1956-os lelőhelykataszterének megjelenése óta térképes formában az avar birodalom nagyságát, területének változásait kárpát-medencei honfoglalásuktól fennállásuk végéig. A második részben kísérletet teszek az avar állam legelső hatalmi központjának meghatározására. Olyan munkahipotézist ismertetek, mely szerint a legkorábbi kagáni székhely (eltérően az eddigi, a Duna-Tisza-közi lokalizálásoktól) Pannoniában, valahol a Balaton déli partján lehetett. E feltételezés többek között a Keszthely-kultúráról és az avar kori germánokról eddig kialakult vélemények átgondolására is készítheti a kutatást.

1. Kis avar térképtörténet ADAM-tól ADAM2-ig

Az avar birodalom egész területét átfogó térképes ábrázolás problémaköre Csallány Dezső ADAM-jával kezdődik, amikor a szerző azzal az igénnyel fogott hozzá a kataszter térképmellékletének elkészítéséhez, hogy azon minden általa tárgyalt kárpát-medencei, illetve néhány, azon is túl eső lelőhelyt legalább hozzávetőleg meg lehessen keresni. A domborzatra csak úgy utalt, hogy a lakatlan erdős vidékeket bevonalkázott foltokkal jelölte.¹ Ez a megoldás a tágabb tájegységeken belüli azonosításhoz elégségesnek bizonyult, de ezen kívül (a nagy lépték – 1:1.200.000 – miatt is) más elvárások már nem lehettek vele kapcsolatban. Ilyen módon Csallány térképe például az avar birodalom belső időrendjére vonatkozó jelölést sem tartalmazott. Mivel a tárgyalt 1090 tétel döntő többsége temető, az avar településterületre elsősorban a temetkezések elterjedéséből következtethettünk — ez a módszer lényegében azóta sem változott sokat (természetesen a topográfiailag kutatott megyék területe már kivételt jelent). A lelőhelykataszter az óhatatlan hibák és hiányosságok ellenére majd' négy évtized óta az avar korral foglalkozók kézikönyve lett. Az avar korszakkal kapcsolatban azóta megjelent térképek ismertetésekor itt nincsen mód a témakörrel közelebbről-távolabbról kapcsolatos minden példa felsorolására, ezért e tallózás szűk keretei között csak néhány jellemző esetre szorítkozom.

A modern történelmi atlaszok, térképek iránti igény legfőbb kritériuma a hitelesség kell legyen. A közép-európai nemzetek történetírásában azon-

ban gyakorta megfigyelhető az a törekvés, hogy egy-egy korszakra, területre jogigényt formálnak, s azt többek között térképen is megjelenítik. Különösen érvényes volt ez azokra az időszakokra és vidékekre, amikor és ahol kevés írott forrás áll a kutatás rendelkezésére, s a régészeti hagyaték etnikumhoz való kötése még bizonyításra — illetőleg elfogadásra — várt. Az avar kaganátus területe — főleg hatalmának megingása után, a 9. században — „kisajátítható volt” bizonyos történetírók részéről a múlt tendenciózus ábrázolása jegyében. A két szomszédos ország, a korabeli Morva fejedelemség és Bulgária így a ténylegesen igazolható határoknál jóval nagyobb területtel tűnt fel a tudományos szakirodalom és az ismeretterjesztés határára mozgó reprezentatív kiadványokban.²

A történeti térképek hitelességét szolgálja a természeti-földrajzi viszonyok hű ábrázolása. Jelenleg már olyan alaptérképek állnak rendelkezésre, melyek megfelelnek az egész Kárpát-medencét mutató áttekintésekhez: ezek az MTA Régészeti Intézetében kidolgozott (1:2.000.000-s léptékű) vízrajzi és domborzatos térképek, melyeket nemcsak a hazai, hanem külföldi kollégák is átvettek. Ami pedig a részleteket illeti, a Kárpát-medence természeti képének rekonstruálása első sorban a magyar honfoglaláskor időszakára vonatkozólag áll a kutatás középpontjában. Az ezirányú tanulmányok azonban nagyon sok olyan ismeretet napvilágra hoznak, amelyet az avar kor kutatói is hasznosíthatnak. Legutóbb olyan feltételezést közöltek, mely szerint az avar birodalom bukásához nagymértékben hozzájárult a félgömbünkön a 700-as évektől bekövetkezett rendkívüli szárazság, amely katasztrofális viszonyokhoz, tartós éhínséghez, s közvetve az avar birodalom bukásához vezetett. Fel van ezzel adva a lecke a régészet és az embertan művelőinek: nemcsak a késő avar kor belső időrendjének, hanem a korabeli demográfiai viszonyok tisztázására is szükség lenne, ahhoz, hogy érdemben állást tudjunk foglalni ebben a sok jelenséget más megvilágításba helyező magyarázatban. A különböző természeti adottságok figyelembe vételével letelepedő illetve gazdálkodó népek térképes ábrázolása terén módszereink finomításra várnak, a helyi földrajzi viszonyokra vonatkozó ismereteink bővítésre szorulnak. Csakis a lehető legrészletesebb térképek egybevetésével lesz igazán értelmezhető

például az oly sok — ám nem eredménytelen — vitát kiváltó kettős honfoglalás elméletének egyik sarokpontja, az egymást kiegészítő késő avar kori és honfoglaláskori magyar lelőhelyek egyazon térképen való ábrázolása is.³

Minden kutató oly mélységben merül el témájának feldolgozásában, amennyire érdeklődési köre és a rendelkezésére álló információk azt lehetővé vagy szükségessé teszik. Nincs ez másként a népvándorlaskor-kutatás területén sem. Ha a téma súlya nem kívánja, akkor vázlatos ábrázolások is elegendőek a mondanivaló alátámasztására. Ha az avar birodalom története áll a munka középpontjában, akkor természetesen ugyanazon iskola másik képviselője a lehető legprecízebben ábrázolja a kaganátus nemzetközi helyzetét (bár az avar törzsterület határainak pontossága hagy némi kivetnivalót maga után. Az avar kori Kárpát-medence ábrázolásakor már csak a monográfiában tárgyalt, közismert lelőhelyek számbavételére szorítkozik Walter Pohl. Nem is várhatjuk el tőle, hogy amit a magyar kutatás nem végzett el, az avar kori lelőhelyek pontos számbavételét, azt elvégezze helyettünk. Bár az első nagyobb igényű áttekintés a fenti munka közlésekor már négy esztendeje megtörtént.⁴

Erdélyi Istvánnak az 1970-es évek végéig az MTA Régészeti Intézetében folytatott anyaggyűjtéséből kiindulva (amely az avar kori lelőhelylistákból, 1:150.000-es léptékű megyei térképekből és áttekintő összegzésből állt), azt továbbfejlesztve és korrigálva került sor az avar korszak legjelentősebb lelőhelyeinek első olyan összefoglalására, amely hosszabb távon is kiállta az idők próbáját. A legfontosabb avar kori lelőhelyeket tartalmazó áttekintés Bóna–Szentpéteri munkája⁵ (1. térkép), amely több műben is továbbélt: a nemzetközi szakirodalomban Bálint Csanád tette ismertté;⁶ az időrendre vonatkozó határvonalak átvételével kiállítások katalógusaiban is megjelent.⁷ Alapanyagául szolgált a nagyközönségnek szánt magyar Történelmi Atlasz térképeinek is: a kora és a késő avar korszak legjelentősebb lelőhelyei, regionális központjai két színes lapon jelennek meg rövidesen.⁸

Röviden szólnom kell arról a jogos észrevételről, miszerint egy adott korszak — főleg temetkezési helyekről előkerült — leleteinek térképes rögzítése nem tükrözheti pontosan a vizsgált birodalom hatalmi szféráját, csupán annak települési területét.⁹ Esetünkben az írott forrásokból sejthető gyeplő,¹⁰ az időről-időre mozgó, változó határvédő rendszer szerves részét képezte az avar birodalomnak, az viszont kérdéses, mennyire lehet azt térképes formában is hűen körvonalazni. Hasonlóképpen a közeljövő feladata lesz a belső, sűrűn lakott térségek helyi, vagy regionális jelentőségű központjainak meghatározása, a forrásokban több néven szereplő fejedelmi székhely (hring, regia, campus¹¹) körzetének, esetleg pon-

tos helyének megtalálása. Ezek is a történeti kartográfia lehetséges feladatai közé tartozhatnak, csakúgy mint a gazdaság-, településtörténet- és életmódkutatás terén is sajátos segítséget nyújthat a társ-segéd tudomány, a régészet számára. A lelkiismeretes munkával elkészített térkép ugyanolyan szellemi termék, mint bármely nagyobb lélegzetű tanulmány, ezért nem véletlen, hogy a történeti földrajz területén vitathatatlan érdemeket szerző Györffy György kiállt a térkép-tervezés szerzői jogainak védelme, a korrekt átvétel és idézés gyakorlata mellett.¹²

Térjünk vissza kiindulópontunkhoz, az avar lelőhelykataszter folytatásához: a Magyar Nemzeti Múzeumban 1991 óta folynak széleskörű hazai és nemzetközi együttműködéssel az ADAM2 munkálatai. A kárpát-medencei avar birodalom törzsterületéről és sajátos anyagi kultúrájának kisugárzási pontjairól jelenleg már 3.600 lelőhely ismert. Az előzetes becslések szerint ezer avar kori telepnyom lokalizálása történt meg a Magyarország 11,7 %-át érintő¹³ topográfiai terepbejárások során — hatalmas feldolgozásra váró adattömeget nyújtva a korszak településtörténetének és életmódjának vizsgálatához. A felújított avar lelőhelykataszter abban az értelemben úttörő vállalkozás, egyben kísérletnek is tekinthető, hogy az eddig elkészült tíz MRT-kötet eredményeit és módszertani előnyeit hasznosítva a történelmi múltnak csak egyetlen időrendi metszetét adja (567–895), ám az egész Kárpát-medencére való kitekintéssel építi fel naprakész (esetünkben: „évrékesz”) információkat tartalmazó adatbázisát.

Az ADAM2 ezen a helyen legérdekesebb része a 25 darabra tervezett színes térképmelléklet (2. térkép). A lelőhelyek térképészeti rögzítése 1:200.000-es léptékű szelvényeken történik. A külön fóliára rögzített jeleket az alaptérképekkel egybedolgozva s felére kicsinyítve kapjuk a publikáció 1:400.000-es léptékű mellékleteit. A legújabb fejlemény e téren az, hogy az átlátszó fóliára rajzolt összefoglaló térképek Ausztriában, Peter Stadler közreműködésével készülnek: az MTA Régészeti Intézetében előállított 1:2.000.000-s léptékű domborzatos térkép digitalizálásával készített alaptérképre számítógép segítségével rögzítik a 200.000-es léptékű szelvények adatait. Terveink szerint az ADAM2 1996 tavaszán kerül ki a nyomdából, mellyel magyar és német nyelven lekérdezhető számítógépes adatbázist és korszerűen megírt, szemléletes térképmellékletekkel ellátott német nyelvű kézikönyvet bocsátunk a kutatás rendelkezésére.¹⁴

II. Megjegyzések az avar birodalom regionális központjainak kérdéséhez

Az avar korszak régészeti lelőhelyeinek vizsgálata során önkéntelenül is felmerül a hatalmi központok pontos földrajzi helyének, esetleg körzeté-

nek meghatározási igénye. Írott történeti forrásaink kizárólag az avar birodalom fennállásának utolsó szakaszára vonatkozó adatokat tartalmaznak a kagáni székhelyről, az ezt megelőző időszakra nézve csak feltételezésekre szorítkozhatunk. Alábbi munkahipotézissel ennek a kérdésnek árnyaltabbá tételéhez szeretnék hozzájárulni.

Elsősorban azt vizsgálom, hogy az írott kútfők és a kora avar korszak régészeti lelőhelyeinek összevetésével lokalizálható-e a Baján-dinasztia vezette kaganátus hatalmi központja a Kárpát-medencében, s ezzel szoros összefüggésben, hogyan magyarázható a későantik ékszerekkel jellemezhető Keszthely-kultúra és a különböző germán népségek elterjedési területe az avar fennhatóság alatt.

A kora avar kagáni székhely meghatározását az írott kútfők ezzel kapcsolatba hozható — meglehetősen szórványos — adatainak összegyűjtésével, a különböző hadjáratok¹⁵ valószínűsíthető felvonulási és visszavonulási útvonalainak mérlegelésével,¹⁶ majd a legfontosabb korabeli régészeti lelőhelyekkel való összehasonlítással kísérem meg.

Bár az avar birodalom hatalmi központjának pontos helyéről hallgatnak a kútfők, magát a területet egyöntetűen Pannoniának nevezik. Ezt az információt kutatásunk ez idáig nem vette szó szerint, toposként kezelte, hiszen már a legkorábbi régészeti hagyatékuk az egész Kárpát-medence birtoklásáról tanúskodott. Vegyünk először szemügyre néhány erre vonatkozó bizánci és nyugati forrást (a Pannoniára vonatkozó kiemelések a továbbiakban tölem származnak):

PAULUS DIACONUS II.7.: „Alboin saját szállásterületét, azaz Pannoniát barátainak, a hunoknak juttatta...”,¹⁷

AGNELLUS 95 (p. 338,28-32): „Ezután kivonultak a langobardok ... Azokban a napokban felkelt az avarok népe s Pannoniába jött”,¹⁸

THEOPHANES BYZANTINUS apud PHOTIUM, Bibliotheca 64 (p. 77,28-36): „Később jöttek az avarok és kérték, hogy Pannoniában lakhassanak...”,¹⁹

MENANDER PROTECTOR EL p. 208,11 - 210,2.: „Tiberios követséget küldött Bajánhoz, az avarok vezéréhez... Jóannést rendelték ki... Ez megjelent Pannoniában, s magát Bajánt meg az avarok haderőit a rómaiak területére vitte át”,²⁰

MENANDER PROTECTOR EL p. 471,25 - 476,25.: Sirmium ostromlására „Baján... a Száva folyóhoz jött... Sok masszív vízijárművet gyűjtött össze Felső-Pannoniában (Pannonia Superior) a Dunán ... ugyanis attól tart, hogy a rómaiak (a perzsák elleni háború befejezése után) egész hadseregükkel az avarok ellen vonulnak. Akkor ez a város (Sirmium) lenne a legalkalmasabb erődített támaszpont ellenfeleikkel (az avarokkal) szemben,

akiktől sem igazán nagy folyó, sem más terep-akadály nem tartaná távol őket”,²¹

IOHANNES EPHESIMUS VI. 24. (p. 247,27 - 248,13): Az avarok királya követség útján kérte II. Justinus bizánci császárt, hogy „küldjön hozzá mestereket és építészeket palota meg fürdő emelése céljából. Ezek el is mentek, megépítették, elkészítették neki a palotát és a fürdőt...”,²²

MENANDER PROTECTOR EL p. 476,26 - 477,18.: Baján kagán Sirmiumot úgy jellemezte, hogy „a város ... egészen közel fekszik” az avar seregből dezertálók számára.²³

A fenti idézetekből világosan kiderül: a kortársak pontosan tájékozódtak az avar hadmozdulatokról, ismerték a kagáni székhely pontos helyét — ha másból nem, Jóannés bizánci hadvezér és a „kölcsonadott” építőmesterek tevékenységéből ez egyértelmű.

Az avar közösségek teljes ismert régészeti hagyatékát egy sajátos, a társadalom rétegzettségét régészeti adatok figyelembe vételével tükröző szempontrendszerrel minősítettem.²⁴ A hagyományos tárgytípológián nyugvó belső időrend szerint négy szakaszra osztottam az avar és a magyar honfoglalás (567 és 895) közé eső időszakot (kora és késő avar korszak első illetve második fele), így négy olyan térképhez jutottam, amely az idő múlása szerint mutatja az Avar Birodalom regionális központjait.²⁵ Közülük most a legelső, az avar korszak első felére (567-626/630) vonatkozó térképet elemzem részletesebben, hiszen a többin bemutatott eredmények összhangban vannak a kutatás jelenlegi álláspontjával.

Az avar kori régészeti hagyaték legjelentősebb hányada a 815 fegyveres és/vagy lovas lelőhelyen került elő. A lelőhelyek elterjedési térképeinek vizsgálatakor feltűnt, hogy a legkorábbi időkben nem a Duna bal partján, hanem a Duna jobb oldalán húzódnak, illetve a Dunántúl keleti részén találhatók a fegyverekben leggazdagabb közösségek temetkezési helyei. Ez a jelenség katonai szempontból ellentmondott a Duna-Tisza-közén feltételezett kagáni központnak, hiszen ebben az esetben egy bal parti védelmi vonal lenne a célnak megfelelőbb. Térképen rögzítve a legkorábbi, bizonyosan Baján-korabeli lelőhelyeket, olyan területek (régiók) körvonalazódtak, melyek szerint egyes vidékeket egy-egy regionális központ vezetője (fejedelmi rangú személy, hadvezér ?) irányított. A legjelentősebb lelőhelyek a Dunántúlon koncentráálódnak, és ezek részben a római úthálózatra épülő településrendszert rajzolnak ki (3. térkép).

A térség közepén feltételezett kagáni székhely, a pannoniai hatalmi központ földrajzi helyének kiválasztása elsősorban azzal magyarázható, hogy a türkök támadásától tartó Baján az erős természetes akadályt biztosító Duna mögé húzódott. Keletről, az egykori római limes mentén katonai települések egész sora védte a kagáni

központot, északnyugatról a Dunántúli-középhegység és a Balaton (ennek partján építhették a bizánci mesterek a forrásokban szereplő palotát és fürdőt), délről — a katonai településeken túl — még széles lakatlan gyeplő is védte az országot.

A Balaton déli partján, Zamárdi határában folyó temetőásatás²⁶ a korabeli Kárpát-medence legjelentősebb lelőhelye, különleges társadalmi rangú és gazdagságú személyek nyugvóhelye lehetett. Ez a „táborváros”, „ordu”²⁷ közvetlen összeköttetésben volt az avar birodalmat délről ellenőrző Kölked-környéki²⁸ településekkel, ahonnan a Dráva-folyó mind korábban, mind a későbbi évszázadokban sűrűn használt eszéki (a római kori Mursa) átkelőhelyén át egyenes út vezetett a bizánci birodalom sarokbástyájához, Sirmiumhoz. Ezért érthető, miért ragaszkodik Baján kagán e város elfoglalásához (582), majd felégetéséhez(?): a bizánci fővárosból, Constantinápolytól ÉNy-ra vezető római hadiúton, a Singidunum (Belgrád) – Sirmium – Mursa (Eszék) – Altinum (Kölked) – Sopianae (Pécs) – Tricciana (Ságvár) útvonalon közvetlenül elérhető és rendkívül sebezhető lett volna a Baján korabeli Pannonia hatalmi központja.

Az avar kori Pannonia-kutatás bizonyos értelemben megoldatlan kérdései közé tartozik a Keszthely-kultúra²⁹ elterjedési területe (4. térkép). Az elsősorban későantik-bizánci női ékszerekkel (stílustűk, kosaras fülbevalók, korongos fibulák, kígyófejes karperecek) jellemzett népességet a továbbélő romanizált lakosság és az észak-itáliai langobardok emlékanyagával hozzák összefüggésbe, de kétségtelen bizánci kapcsolatokkal is rendelkeztek. Ez utóbbi lehetséges magyarázata az avar hadjáratok során elhurcolt bizánci hadifoglyok letelepítésében rejlik.³⁰

A Keszthely-kultúra lelőhelyeinek Pannonia területén való csoportosulása — a legkorábbi avar kagáni székhely dunántúli lokalizálása után — a következő módon is értelmezhető: a helyben talált, keresztény hagyományokat őrző és gazdag vezetőréteggel rendelkező lakosságot szolgáltatásokra kényszerítve a keszthely-fenekpusztai római erődítmény és Sopianae környékére telepítették, ahol a kagáni szállásterület peremén felügyelet alatt éltek. Valószínűsíthető közöttük bizánci foglyok jelenléte, akikről írásos forrás is megemlékezik.³¹ Kuber Pannoniába költözéséről, s a bizánci hadifoglyok utódai fölötti uralmáról szóló adat számunkra azért is jelentős, mert az Ozorai-gar-Tótipusztja körrel azonosított népmozgás esetében fel sem merült, hogy Pannoniát ez esetben toposként kellene értelmezni — így imént idé-

zett, ennél az időnél jóval korábbi időszakra vonatkozó források esetében is kizárhatjuk, hogy földrajzi értelemben meg kellene kérdőjelezni adataink forrásértékét.

A kutatás másik fel-fellobbanó vitás kérdése az avar kori germánok sorsa a bevándorolt keleti népesség fennhatósága alatt. Az írott források szerint jelenlétükkel az egész avar korszak során számolni kell, régészeti hagyatékuk értelmezése azonban még nem jutott nyugvópontra (langobard?, gepida? továbbélés). Az 1970-es évek elején — a Környe-vita lezárásával — ez a kérdés egyike lett hazai kutatásunk tabutémáinak, s csak hosszú idő múltán újultak fel az ezzel kapcsolatos óvatos próbálkozások³² (5. térkép).

A közölt és közöletlen régi és új ásatások fényében ismét időszerű felülvizsgálni azt a germán jellegű leletanyagot, melyet Fettich Nándor az avaroktól széttelepített és uralmuk alatt továbbélő gepidák emlékeiként foglalt össze.³³ Az avar-bizánci háborúskodások idején a gepidákra vonatkozó írott források közül főként Paulus Diaconust szokás idézni: a gepidák nemzetségének a háborút túlélő tagjai „vagy a langobardok alattvalói lettek, vagy mind a mai napig kemény uralom alatt nyögnek, miután hazájukat a hunok vették birtokukba”.³⁴

Összegzőképpen: a pannoniai kora avar kori temetők nagy részében a korabeli germán lakossághoz köthető régészeti emlékek találhatók.³⁵ Ezek többségét (bár az etnikai hovatartozás kétnyes kérdése behatóbb vizsgálatokat igényel) valószínűleg azok a legyőzött gepidák hagyhatták ránk, akik — a történeti forrásokban szintén szereplő szláv törzsekkel egyetemben — az avar kaganátus etnikai elemeivé váltak, s a hadseregben katonai segédnépekként szolgáltak. Nagyszámú dunántúli jelenlétük tudatos áttelepítéssel magyarázható: megjelenhettek a kagáni testőrség sorai között, de főként a katonai feladatokkal megbízott falvak sorában éltek tovább.

Mi lett a későbbiekben a feltételezett pannoniai kagáni székhely sorsa?³⁶ A türk támadás veszélyének múltával, az alpesi szlávok felkelését (623–624) és a sikertelen konstantinápolyi ostromot (626) követő bolgár háború (631) után régészetiileg is érzékelhető változás történt a birodalom irányításában. Az új hatalmi jelvényeket, arany álcátos díszövet viselő vezetőréteg („bócsai kör”) a Duna-Tisza-közébe tette át a székhelyét, amely megmaradt a 8/9. századfordulóig, a szuverén avar állam fennállásának végeztéig³⁷ (6. térkép).

JEGYZETEK

- * Tanulmányom rövidített változata 1994. november 8-án elhangzott a nyitrai „Ethische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau in 6.-11. Jh.” c. konferencián (Cartographia avarica. Kartographische Bemerkungen von ADAM bis Bajan).
- 1 Csallány 1956, a domborzat Kniezsa 1938 és Glaser 1939 nyomán.
 - 2 A térképes ábrázolásokat érintő hitelesség elveiről és ide vonatkozatható példáiról Györffy 1991, 5. és 9. A 9. századi Kárpát-medence kisajátítási törekvéseire Dekan 1976: Gebietsentwicklung Großmährens. Von der staatlichen Einigung um 830 bis zum Tode Svatopluka 895, v.ö. Póto 1989, 23-25; Istoria na Bulgaria II. Sofia, 1981, 140-141: Bulgária térképe a 9. sz. első felében. A korszak legújabb térképes ábrázolása Bóna - Szentpéteri 1994-1995.
 - 3 A Kárpát-medence természeti képéről a honfoglalás korában Somogyi 1984 és 1994; László 1988, I. térkép (szerk.: Somogyi Sándor). A késő avar kori kiszáradás elméletéről: Györffy - Zólyomi 1994, 27-30. A késő avar kori és magyar honfoglaláskori lelőhelyek legutóbbi együttes ábrázolása: László 1988, 16, 4. kép.
 - 4 Wolfram 1987, 469, ahol a hun és avar birodalom központja egyazon helyen van feltüntetve; vagy u.ott 471, ahol a bolgár fennhatóság határai meghaladják a legmerészebb bolgár elképzeléseket is. A történeti források összevetése a régészeti adatokkal Pohl 1988, Karte 2. és 4.
 - 5 Bóna 1984, 25. térkép.
 - 6 Bálint 1989, 288, Karte V, lelőhelylistája: 290-291; térképe gyakorlatilag a fenti munka forrás-megjelölés nélküli reprodukálása - ugyanitt az avar korra és a magyar honfoglaláskorra vonatkozó térképaláírások felcserélődtek.
 - 7 Bóna 1988b, Abb. 70: Siedlungsgebiet der Awaren vom 7. bis 9. Jh. im Karpatenbecken (Entwurf É. Garam); Awaren u. Slaven, Abb. 1: Siedlungsgebiet der Awaren vom 7.-9. Jahrhundert im Karpatenbecken (nach Bóna). Schraffiert: Zalagebiet.
 - 8 Szentpéteri 1995b-c.
 - 9 Kiss A. 1988a, 65, 41. j. és 1988b, 79, 47. j.
 - 10 Vékony 1979 és 1983.
 - 11 Szőke B. 1960, Harmatta 1960.
 - 12 Györffy 1991, 14.
 - 13 Jankovich-Bésán 1992, 1.
 - 14 Szentpéteri 1994a és 1995a.
 - 15 Az avarok történetére vonatkozó bizánci forrásokra Moravcsik 19832, főleg I. 70-75; legújabb: Szádeczky-Kardoss 1992.
 - 16 Kollautz 1968, Nagy 1976, Pohl 1988, Karte 3.
 - 17 Szádeczky-Kardoss 1979a, 104.
 - 18 Szádeczky-Kardoss 1979a, 105.
 - 19 Szádeczky-Kardoss 1979a, 105-106.
 - 20 Szádeczky-Kardoss 1979b, 235.
 - 21 Szádeczky-Kardoss 1979b, 236.
 - 22 Szádeczky-Kardoss 1979b, 238.
 - 23 Szádeczky-Kardoss 1979b, 239.
 - 24 A minősítési rendszer olyan leletegyüttes-típológián alapul, amely a lovas-fegyveres felszerelés, díszövek, ékszerek és egyéb rangjelző tárgyak előfordulását, illetve azok készítési anyagát veszi figyelembe: Szentpéteri 1993a, 166-169, 214, Tab. 1A-B, Tab 2.
 - 25 Szentpéteri 1993b, 1993c, 1994b 1-4. térkép.
 - 26 Bárdos Edith szíves szóbeli közlése szerint a Zamárdi-Réti földek lelőhelyen feltárt temetkezések száma 1994-ben már meghaladta a 2.300 sírt; a lelőhelyről legutóbb Bárdos 1992.
 - 27 Bóna 1986b, 13-14. és 1988a, 453.
 - 28 Kiss A. 1979 és 1988c.
 - 29 A Keszthely-kultúráról Kovrig 1958 és 1960; Kiss A. 1966 és 1968a-b, Pohl 1988, 92-93; legújabbban már csak a közvetlen Keszthely-környéki lelőhelyeket sorolják e körbe: Müller 1992, Kiss G. 1984 és 1992.
 - 30 A kérdéskör összefoglalása: Bóna 1971, 294-297.
 - 31 Szádeczky-Kardoss 1968.
 - 32 Kölked kapcsán Kiss A. 1979 és 1988c. A történeti források hasznosításával Pohl 1988, 90-92, majd elsősorban a régészeti leletekre támaszkodva, legrészletesebben Kiss A. 1992.
 - 33 Az avar kori gepida továbbélés elméletének kifejtése: Marosi - Fettich 1936, 63-93; Fettich 1943, 15-17; Fettich 1958, 366-371; Fettich 1965, 107-110; más szemszögből Csallány 1961, 346-359. A kérdéshez szorosan kapcsolódó Környe-vitához v.ö. Salamon 1969; Salamon - Erdélyi 1971; Barkóczi - Salamon 1971, főleg 145- skk.; a kritika összegzése Tomka 1972 és Bóna 1971, 296-301. és Bóna 1984, 321. Az erdélyi avar kori gepidákhoz Bóna 1979; 1986a, 162-165.
 - 34 PAULUS DIACONUS I. 27; Szádeczky-Kardoss 1979a, 103.
 - 35 Bálint 1993, 244. és 205-206. j. hasonló értelemben vizsgálja a kérdéskört, de egyelőre elveti a kora avar kori gazdag pannoniai lelőhelyekből levonható fentebb ismertetett tanulságokat.
 - 36 Az avarság fegyveres társadalmi rétegével kapcsolatos munkáim során fogalmaztam meg először a pannoniai kagáni székhellyel kapcsolatos feltevéseimet. Első ízben a „Baján népe és a Keletrómai birodalom. A korai avar - bizánci kapcsolatokról: a Baján-dinasztia székhelye és az ú.n. Keszthely-kultúra kérdése c. előadásomban (1986), amely végülis kéziratban maradt; ismertetője Szentpéteri 1987, 725; a szakirodalomban tudomásom szerint az eddig egyetlen (lakonikusan elutasító) reagálás Kiss A. 1988b, 85.: „Die Hypothese ...scheint nicht beweisbar zu sein”. Fettich 1965, 101-102, Abb. 164. kivételével - aki Temesvárra (Timisoara, Románia) helyezte az avar kagán székhelyét - a kutatás a Duna-Tisza-közi lokalizálás mellett tart ki mindezedig. Ennek alapvető oka az, hogy az avar birodalom legkorábbi hatalmi központjának meghatározását erősen befolyásolja, hogy a Baján-dinasztia korát időben követő „bócsai körnek” a Duna-Tisza-közén kerültek elő az arany álcasatos vezérleletei, ezekről legutóbb Kiss A. 1986, 1988a-b és 1991.
 - 37 Az Avar Birodalom utolsó szakaszának legújabb adatait tükrözi „A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és régészeti források alapján” c. térkép, melynek fekete-fehér és színes változata is megjelent. (Bóna - Szentpéteri 1994-1995).

IRODALOM

BARKÓCZI-SALAMON 1971

Barkóczi, László-Salamon, Ágnes: Remarks on the 6th century history of „Pannonia”. *ActaArchHung* 23 (1971) 139-153.

BÁLINT 1985

Bálint Csanád: Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns. *Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984. MittArchInst* 14 (1985) 209-223.

BÁLINT 1989

Bálint, Csanád: Die Archäologie der Steppe. Wien-Köln, 1989.

BÁLINT 1993

Bálint, Csanád: Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: M. Müller-Wille - R. Schneider (Hrsg.): *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*. Sigmaringen, 1993, 195-273.

BÁRDOS 1992

Bárdos E.: „Kopt” bronzedény a zamárdi avar temetőből. Eine im awarischen Friedhof von Zamárdi gefundene a koptische Schüssel. *SMK* 9 (1992) 3-40.

BÓNA 1971

Bóna, István: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969). *ActaArchHung* 23 (1971) 265-336.

BÓNA 1979

Bóna, István: Gepiden in Siebenbürgen – Gepiden an der Theiß. *ActaArchHung* 31 (1979) 9-50.

BÓNA 1984

Bóna István: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: *MoT* I. 265-373.

BÓNA 1986A

Bóna István: Daciától Erdőlvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271-896). In: Köpeczi Béla (szerk.), *Erdély története három kötetben*. Budapest, 1986, 107-234.

BÓNA 1986B

Bóna, I.: Egy napkeleti nép Európában: az avarok. In: *Avarok*, 7-18.

BÓNA 1988A

Bóna, I.: Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen. In: *Popoli delle steppe: Unni, Avari, Ungari*. Spoleto, 1988, II. 437-463.

BÓNA 1988B

Bóna, I.: Neue Nachbarn im Osten – Die Awaren. In: H. Dannheimer – H. Dopsch (Hrsg.), *Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488-788*. (Salzburg) 1988, 108-117.

BÓNA-SZENTPÉTERI 1995

Bóna I.-Szentpéteri J.: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. In: *Magyarország története. 6. térkép*

BÓNA-SZENTPÉTERI 1994

Bóna I.-Szentpéteri J.: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján. In: *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk.: Kristó Gy. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 72.

CSALLÁNY 1956

Csallány, Dezső: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest, 1956.

CSALLÁNY 1961

Csallány, Dezső: *Die Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454-658 u.Z.)*. *ArchHung* 38 (1961)

DEKAN 1976

Dekan, Ján: *Moravia Magna. Großmähren – Epoche und Kunst*. Bratislava, 1976.

FETTICH 1943

Fettich Nándor: A népi és kulturális kontinuitás a Kárpát-medencében a régészeti adatok alapján (Völkische und kulturelle Kontinuität im Karpatenbecken auf Grund archäologischer Quellen). Budapest, 1943, 1-47.

FETTICH 1958

Fettich Nándor: A regösénekekről. Über die Regös-Lieder. *Ethnographia* 69 (1958) 352-380.

FETTICH 1965

Fettich, Nándor: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. *Studia Archaeologica* III. Budapest, 1965.

GLASER 1939

Glaser Lajos: Az Alföld régi vízrajza és a települések. *Földr.Közl.* 1939, 297-307.

GYÖRFFY 1991A

Györffy György: Történelmi atlasz készítésének kérdéséhez. Előadások a Történettudományi Intézetben 12. Budapest, 1991.

GYÖRFFY-ZÓLYOMI 1994

Györffy György-Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: *A honfoglalásról sok szemmel* I. Főszerk.: Györffy György. Honfoglalás és régészet. Szerk.: Kovács László, Budapest, 1994. 13-37.

HARMATTA 1960

Harmatta János: Adatok az avar hring kérdéséhez. *ArchÉrt* 87 (1960) 63-64.

JANKOVICH-BÉSÁN 1992

Jankovich-Bésán Dénes, A felszíni leletanyag szerepe a településrégészetben. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest, 1992.

KISS A. 1966

Kiss Attila: Pannonia rómaiakori lakosságának népvándorláskori helybenmaradásának kérdéséhez. Zur Frage des Fortlebens der römischen Bevölkerung von Pannonien in der Völkerwanderungszeit. *JPMÉ* 1965 (1966) 81-123.

KISS A. 1968A

Kiss, Attila: Die Stellung der Keszthely-kultur in der Frage der römischen Kontinuität Pannoniens. *JPMÉ* 1967 (1968) 49-59.

KISS A. 1968B

Kiss Attila: A Keszthely-kultúra helye a pannoniai római kontinuitás kérdésében. The place of the Keszthely culture in the problem of the roman continuity in Pannonia. *ArchÉrt* 95 (1968) 93-101.

KISS A. 1979

Kiss, Attila: Das Gräberfeld und Siedlung der awarenzeitlichen germanischen Bevölkerung von Kölked. Vorläufiger Bericht. A kölked-feketekapu avarokori germán temető és telep. Előzetes jelentés. *FöldArch* 30 (1979) 185-192.

KISS A. 1986

Kiss, Attila: Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5-10. Jahrhundert (Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen). *ActaArchHung* 38 (1986) 105-145.

KISS A. 1988A

Kiss, Attila: Die Herrscher des Karpatenbeckens im 5./6. Jahrhundert aus archäologischer Sicht. In: G. Bott

- (Hrsg.), Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Nürnberg 1988, 57-68.
- KISS A. 1988B**
Kiss, Attila: Die Frage der geographischen Lage des früh- und mittelawarischen Herrschaftszentrums (A kora- és közép-avarkori kagáni székhely földrajzi helyének kérdése). JPMÉ 33 (1988) 77-89.
- KISS A. 1988C**
Kiss, Attila: Előzetes jelentés (II.) a kölked-feketekapui avarkori település és temetők ásátásáról. Vorbericht (II.) über die Ausgrabung der awarenzeitlichen Siedlung und Gräberfeld von Kölked-Feketekapu. FolArch 39 (1988) 173-194.
- KISS A. 1991**
Kiss, Attila: Die „barbarischen“ Könige des 4-7. Jahrhunderts im Karpatenbecken, als Verbündeten des Römischen bzw. Byzantinischen Reiches. CommArchHung 1991, 115-128.
- KISS A. 1992**
Kiss, Attila: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: Awarenforschungen. Hrsg. von Falko Daim. Archaeologia Austriaca – Monographien 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992, 35-134.
- KISS G. 1984**
Kiss, Gábor: Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen. 1. Funde aus Umgebung Keszthely. ArchAust 68 (1984) 161-201.
- KISS G. 1992**
Kiss Gábor: Adatok a Keszthely-kultúra kutatástörténetéhez. Beiträge zur Forschungsgeschichte der Keszthely-Kultur. JAMÉ 30-32 (1987-1989) [1992] 245-252.
- KNIEZSA 1938**
Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században (Ungarns Völkerschaften im 11. Jahrhundert). SZIEK II. 365-472.
- KOLLAUTZ 1968**
Kollautz, Arnulf: Die Ausbreitung der Awaren auf der Balkanhalbinsel und die Kriegszüge gegen die Byzantiner. StZ 16 (1968) 135-164.
- KOVRIG 1958**
Kovrig Ilona: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. Remarks on the question of the Keszthely culture. ArchÉrt 85 (1958) 66-74.
- KOVRIG 1960**
Kovrig Ilona: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely. ArchÉrt 87 (1960) 136-168.
- LÁSZLÓ 1988**
László Gyula: Árpád népe. Budapest, 1988.
- MAROSI-FETTICH 1936**
Marosi Arnold-Fettich Nándor: Dunapentelei avar sírletek. Trouvailles avares de Dunapentele. ArchHung 18 (1936)
- MÓCSY 1984**
Mócsy András: A római kor. In: MoT I. 199-264.
- MORAVCSIK 19832**
Moravcsik, Gyula: Bizantinoturcica I-II. Berlin, 19832
- MÜLLER 1992**
Müller, Róbert: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. In: Awarenforschungen. Hrsg. von Falko Daim. Archaeologia Austriaca – Monographien 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Wien 1992, 251-307.
- NAGY 1976**
Nagy Árpád: Az Al-Duna menti bizánci városok pusztulása és a balkáni avar hadjáratok (568-626) néhány kérdése. Die Vernichtung der byzantinischen Städte an der unteren Donau und das Problem der awarischen Einfälle gegen den balkanischen Themen (568-626). Cumania 4 (1976) 79-87.
- POHL 1988**
Pohl, Walter, Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr. München, 1988.
- PÓTÓ 1989**
Pótó János: A honfoglalás vitás kérdései. Interjú Györffy Györggyel. In: Glatz Ferenc (szerk.), Magyarok a Kárpát-medencében. Budapest 1989, 22-26.
- SALAMON 1969**
Salamon, Ágnes: Über die ethnischen und historischen Beziehungen des Gräberfeldes von Környe (VI. Jh.). ActaArchHung 21 (1969) 273-297.
- SALAMON-ERDÉLYI 1971**
Salamon, Ágnes-Erdélyi, István: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. Studia Archaeologica V. Budapest, 1971.
- SOMOGYI 1984**
Somogyi Sándor: Történeti földrajzi bevezető. 3. A Kárpát-medence természeti képe a honfoglalás idején. In: MoT I. 61-68.
- SOMOGYI 1994**
Somogyi Sándor: Az Alföld földrajzi képe a honfoglalás és a magyar középkor időszakában. ÉKMoFöldr.Évk. 1994, 61-75.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1968**
Szádeczky-Kardoss Samu: Kuvrat fiának; Kubernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. AT 15 (1968) 84-87.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1978**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. I. ArchÉrt 105 (1978) 78-90.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1979A**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. II. ArchÉrt 106 (1979) 94-111.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1979B**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. III. ArchÉrt 106 (1979) 231-243.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1982**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. VI. 2. ArchÉrt 109 (1982) 136-144.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1984**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte. VIII. ArchÉrt 111 (1984) 53-70.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1992**
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Die Quellen der Awarengeschichte I. Magyar őstörténeti Könyvtár 5. Szeged, 1992.
- SZENTPÉTERI 1987**
Szentpéteri József: Bizánc és Közép-Európa népei a 7-12. században. Ismertető a „Bizánc és Közép-Európa népei a 7-12. században” c. tudományos üléséről. (Moszkva-Leningrád, 1986. december 15-20.). Századok 121 (1987) 722-726.
- SZENTPÉTERI 1993A**
Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. I. Die waffenkundliche Hinterlassenschaft des awarischen Reiches. ActaArchHung 45 (1993) 165-246.
- SZENTPÉTERI 1993B**
Szentpéteri, József: Die oberste Führungsschicht des awarenzeitlichen Heeres im Spiegel der archäologischen Quellen. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et

- Protohistoriques. Bratislava, 1-7 Septembre 1991. Bratislava, 1993, 261-270.
- SZENTPÉTERI 1993C**
Szentpéteri József: Az avar kori hadsereg legfelsőbb vezető rétege a régészeti források tükrében. Tisicum VIII (1993) 163-180.
- SZENTPÉTERI 1994A**
Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Próba-füzet. Budapest, 1994. Szerk.: Szentpéteri József.
- SZENTPÉTERI 1994B**
Szentpéteri, József: Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. II. Die gesellschaftliche Schichtung des awarenzeitlichen Heeres. ActaArchHung 46 (1994) 231-306.
- SZENTPÉTERI 1995A**
Szentpéteri József: Az Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa (ADAM) c. számítógépes adatbázis és kézikönyv munkálatairól. Visegrád, 1994, s.a.
- SZENTPÉTERI 1995B**
Szentpéteri József: Kora avar korszak a Kárpát-medencében (567-630/670). In: Magyarország története térképeken. 3a térkép.
- SZENTPÉTERI 1995C**
Szentpéteri József: Késő avar korszak a Kárpát-medencében (670/680-804). In: Magyarország története. 3b térkép.
- SZŐKE 1960**
Szőke Béla: Az avarok hringje. Le hring des Avars. ArchÉrt 87 (1960) 61-63.
- TOMKA 1972**
Tomka Péter: A környei avar kori temető történeti értékeléséhez. AT 20 (1972) 227-231.
- VÉKONY 1979**
Vékony, Gábor: The role of a march in ethnic political changes. ActaOrHung 33 (1979) 301-314.
- VÉKONY 1983**
Vékony Gábor: A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásban. In: Tőkei Ferenc (szerk.), Nomád társadalmak és államalakulatok. Budapest, 1983, 215-236.
- WOLFRAM 1987**
Wolfram, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907. Wien-Berlin, 1987.

RÖVIDÍTÉSEK

<i>ActaArchHung</i>	Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
<i>ActaOrHung</i>	Acta Orientalia Hungarica, Budapest
<i>ADAM</i>	Csallány, Dezső: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, 1956.
<i>ADAM2</i>	Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest, in Druck. Hrsg.: Szentpéteri, József.
<i>ArchAust</i>	Archaeologia Austriaca, Wien
<i>ArchÉrt</i>	Archeológiai Értesítő, Budapest
<i>ArchHung</i>	Archaeologica Hungarica, Budapest
<i>AT</i>	Antik Tanulmányok, Budapest
<i>Avarok</i>	Az avarok kincsei. VI-IX. századi leletek magyar múzeumok gyűjteményeiből. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest 1986.
<i>Awaren</i>	Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh. Frankfurt am Main, 1985
<i>Awaren u. Slawen</i>	Awaren und Slawen in Südwest-Ungarn. Katalog des Gäubodenmuseums Straubing Nr. 22. Straubing, 1994.
<i>CommArchHung</i>	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
<i>ÉKMoFöldr.Évk.</i>	Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, Miskolc
<i>FolArch</i>	Folia Archaeologica, Budapest
<i>Földr.Közl.</i>	Földrajzi Közlemények, Budapest
<i>JAMÉ</i>	A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyíregyháza
<i>JPMÉ</i>	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs
<i>MoT I.</i>	Magyarország története I. Főszerk.: Székely György. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Bartha Antal. Budapest, 1984.
<i>MRT</i>	Magyarország Régészeti Topográfiája, Budapest
<i>SMK</i>	Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
<i>StZ</i>	Studijné Zvesti, Nitra
<i>SzIEK</i>	Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián. Budapest, 1938.
<i>Tisicum</i>	Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve, Szolnok

CARTOGRAPHIA AVARICA KARTOGRAPHISCHE BEMERKUNGEN VON ADAM BIS BAJAN

Resümee

Im ersten Teil meines Vortrages gebe ich einen kurzen forschungsgeschichtlichen Überblick, auf welche Weise seit Erscheinen des Fundortkatalogs von Dezső Csallány 1956 die Größe des awarischen Reiches, die Veränderungen seines Territoriums von der Landnahme im Karpatenbecken bis zum Ende seines Bestehens in Kartenform dargestellt wurden. Im zweiten Teil unternehme ich den Versuch, das allererste Machtzentrum des awarischen Staates zu bestimmen. Ich werde Sie mit einer solchen

Arbeitshypothese bekannt machen, wonach sich der früheste Khagansitz (abweichend zu den bisherigen Lokalisierungen im Zwischenstromgebiet von Donau und Theiß in Pannonien, irgendwo am Südufer des Balaton befunden haben dürfte. Diese Annahme könnte für die Forschung unter anderem auch Veranlassung sein, die hinsichtlich der Keszthely-Kultur und der awarenzeitlichen Germanen momentan bestehenden Meinungen zu überdenken.

Képalírások

1. térkép: Az avar kor a Kárpát-medencében

Forrás: Bóna 1984, 25. térkép, készítette: Bóna István - Szentpéteri József

2. térkép: Próbaszelvény az ADAM2 mellékleteiből (Budapest, eredeti lépték: 1:100.000)

Jelkulcs:

- o: településnyom
- : temetkezési hely

Forrás: Szentpéteri 1994a

3. térkép: Az avar birodalom a római úthálózattal a Baján-dinasztia idején (568-626/630)

Jelkulcs:

1. fontosabb rév
2. római kori legio-tábor
3. római kori tábor, erőd
4. római kori colonia, municipium
5. egyéb római kori település
6. feltételezett kagáni székhely
7. avar kori regionális központ
8. avar kori lokális központ
9. egyéb avar kori lelőhely
10. Keszthely-kultúra lelőhely
11. avar kori germán lelőhely
12. avar lelőhely germán leletekkel

Források: Kollautz 1968, Karte II; Salamon - Erdélyi 1971, 12, Abb. 2; Mócsy 1984, 19. (A római Pannonia) és Tóth 1986, 9. (Dacia) c. térkép - Tóth Endre javításaival, akinek baráti szívességét itt is megköszönöm; Szentpéteri 1987, 1993a-c, 1994b (a lelőhelyek sorszáma szerinti felsorolásával és irodalmával).

A számozott lelőhelyek a kora avar kor első felének regionális központjai (Szentpéteri 1994b, 238, Karte 1 nyomán):

24. Ártánd-Platthy birtok
33. Baja-Allaga szőlő
90. Budakalász-Dunapart
104. Budapest-XII. Farkasrét
113. Budapest-XXI. Csepel-Kavicsbánya
126. Čoka/Csóka
133. Csákberény-Orondpuszta
135. Csanytelek-Felgyői határút
136. Csengele-Feketealom
140. Csengőd-Szemessy föld
327. Káptalanfő-Bodók
385. Kölked-Feketekapu A
387. Környe
394. Kunágota
395. Kunmadaras
424. Mandjelo/Nagyolaszi
482. Novi Kneževac-Fabrika Tepiha/Törökkanizsa
492. Nyíregyháza-Városi kertészet
516. Pécs-Köztemető
567. Selenča/Bácsújfaló
616. Szegvár-II.
628. Szegvár-Sápoldal
706. Tiszavasvári-Koldusdomb
715. Tolnámedei
763. Zámárdi-Réti földek dűlő
797. Zsámbok

4. térkép: A Keszthely-kultúra elterjedési területe

Forrás: Kiss A. 1968 nyomán; a zárójelben levő számok Müller 1992 és Kiss G. 1992 műveiben szereplő sorszámkra utalnak.

1. Alsópáhok (Hévíz-) (1)
2. Balatonberény (2)
3. Balatonederics (3)
4. Balatongyörök (4)
5. Bodajk
6. Cikó
7. Csákberény-Orondpuszta
8. Cselegörcsöny (Görcsönydoboka-)
9. Dunaszekcső
10. Ellend-I. (Romonya)
11. Ellend-II (Romonya)
12. Előszállás (Mezőfalva)
13. Fűzfő (Balatonfűzfő)
14. Gerjen
15. Gyenesdiás (5)
16. Gyód
17. Hird
18. Jutas (Veszprém-)
19. Kékesd
20. Keszthely-Dobogó (6)
21. Keszthely-Fenékpuszta-Déli erőd fal (7)
22. Keszthely-Fenékpuszta-Horreum (8)
23. Keszthely-Fenékpuszta-II. bazilika (9)
24. Keszthely-Városi sírmező
25. Kéthely-Melegoldal (11)
26. Lébény
27. Lesencetomaj-Fő u. (12)
28. Lesencetomaj-Rk. temető (13)
29. Lesencetomaj-Piroskereszt (14)
30. Letenye
31. Nagyharsány
32. Nagykozár
33. Nagypall
34. Pécs-Gyárváros
35. Pilismarót
36. Raposka (15)
37. Szellő
38. Szigliget (16)
39. Tiszabura
40. Vállus (17)
41. Vindornyaszőllős (18)

5. térkép: Avar kori germán lelőhelyek

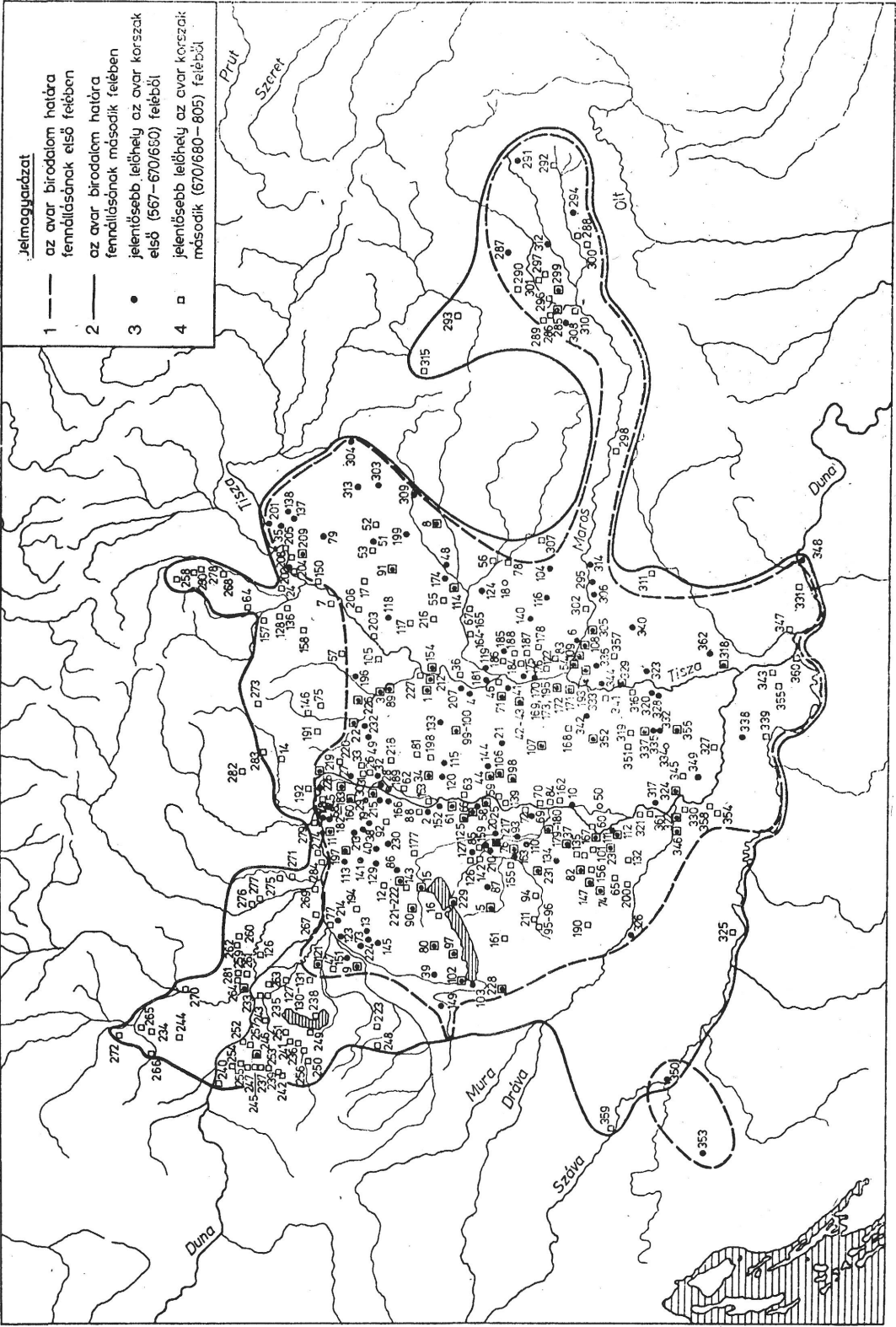
Forrás: Kiss A. 1992, Tabelle 1.

1. Kölked-Feketekapu
2. Környe
3. Szekszárd-Bogyiszlói út
4. Vereşmört/Marosveresmart
5. Band/Mezőbánd
6. Noşlac/Marosnagylak
7. Várpalota-Gimnázium
8. Csákberény-Orondpuszta
9. Zamárdi-Réti földek

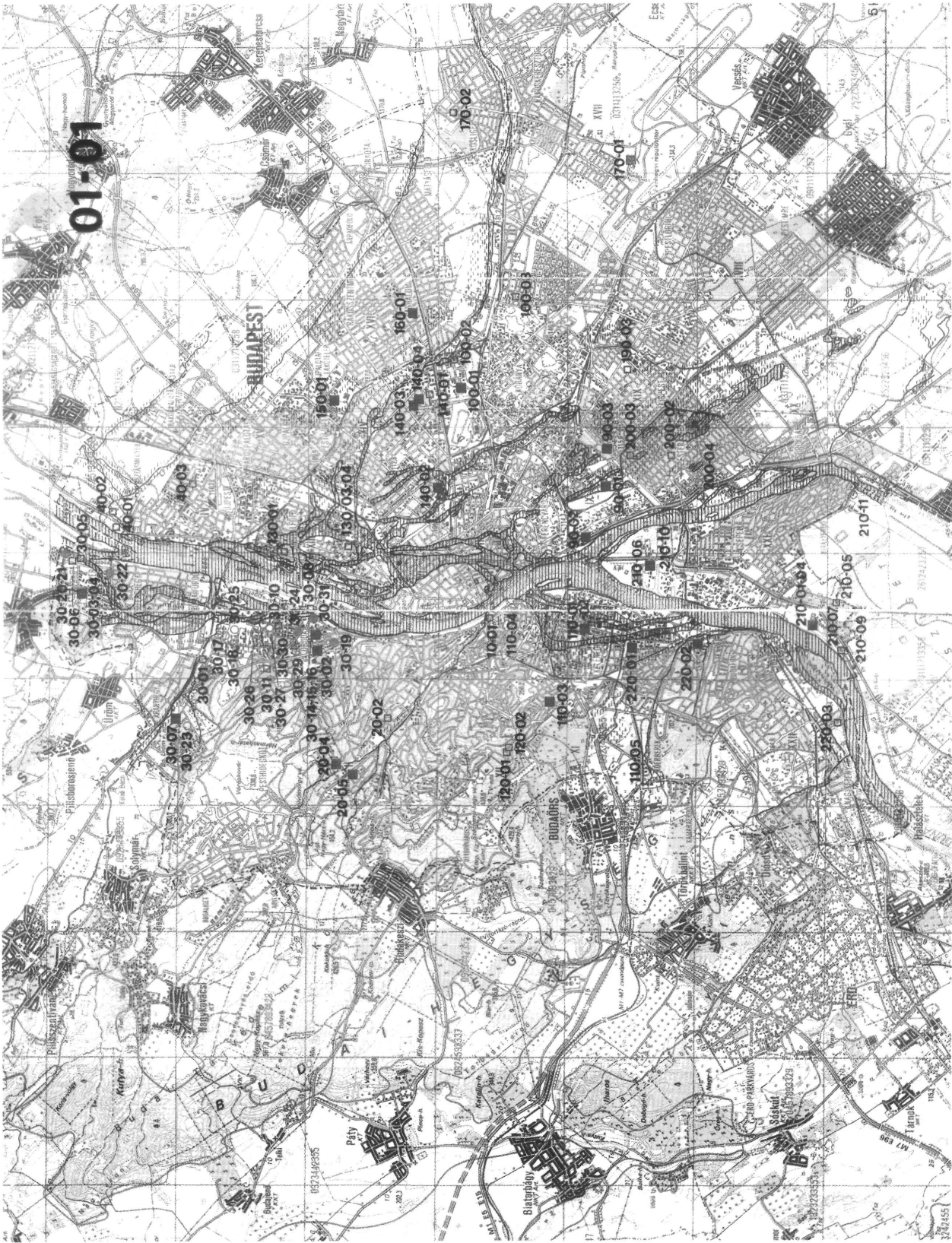
10. Pécs-Köztemető
11. Budakalász-Dunapart
12. Aradac/Aradka
13. Cikó
14. Bratei/Baráthely
15. Tiszaderzs-Szentimrei út
16. Cserkút
17. Tîrgu Mureş/Marosvásárhely
18. Andocs-Németsűrű
19. Pókaszeptk
20. Nagyharsány
21. Jutas
22. Tiszafüred-Majoros
23. Kálóz-Nagyhőrcsök
24. Keszthely-Fenékpuszta-II. bazilika
25. Závod
26. Hird
27. Zalakomár
28. Keszthely-Fenékpuszta (1960)
29. Oroszlány-II.
30. Szentes-Derekegyháza
31. Előszállás-Öreghegy
32. Bóly-Sziebert puszta
33. Bölcse-Szentandrás
34. Keszthely-Dobogó
35. Kiskőrös-Pohibuj-Mackó dűlő
36. Komarno-Robotnicka/Révkomárom-Munkásnegyed
37. Szeged-Fehértó A
38. Szeged-Kundomb
39. Tatabánya-Alsógalla
40. Tiszavasvári-Koldusdomb
41. Vác-Kavicsbánya
42. Andocs-Újhalastó
43. Budapest-XX. Háros
44. Szekszárd-Palánk
45. Tiszabura
46. Mezőfalva-Vasútállomás
47. Szelevény
48. Ózd
49. Dunaszekcső
50. Gyöng
51. Balatonfűzfő
52. Budapest-XI. Fehérvári út
53. Dunapentele (Dunaújváros)
54. Gátér
55. Bonyhádvarasd
56. Alattyán
57. Dunaújváros-Öreghegy

6. térkép: A 9. századi Kárpát-medence népei a történeti és a régészeti források alapján

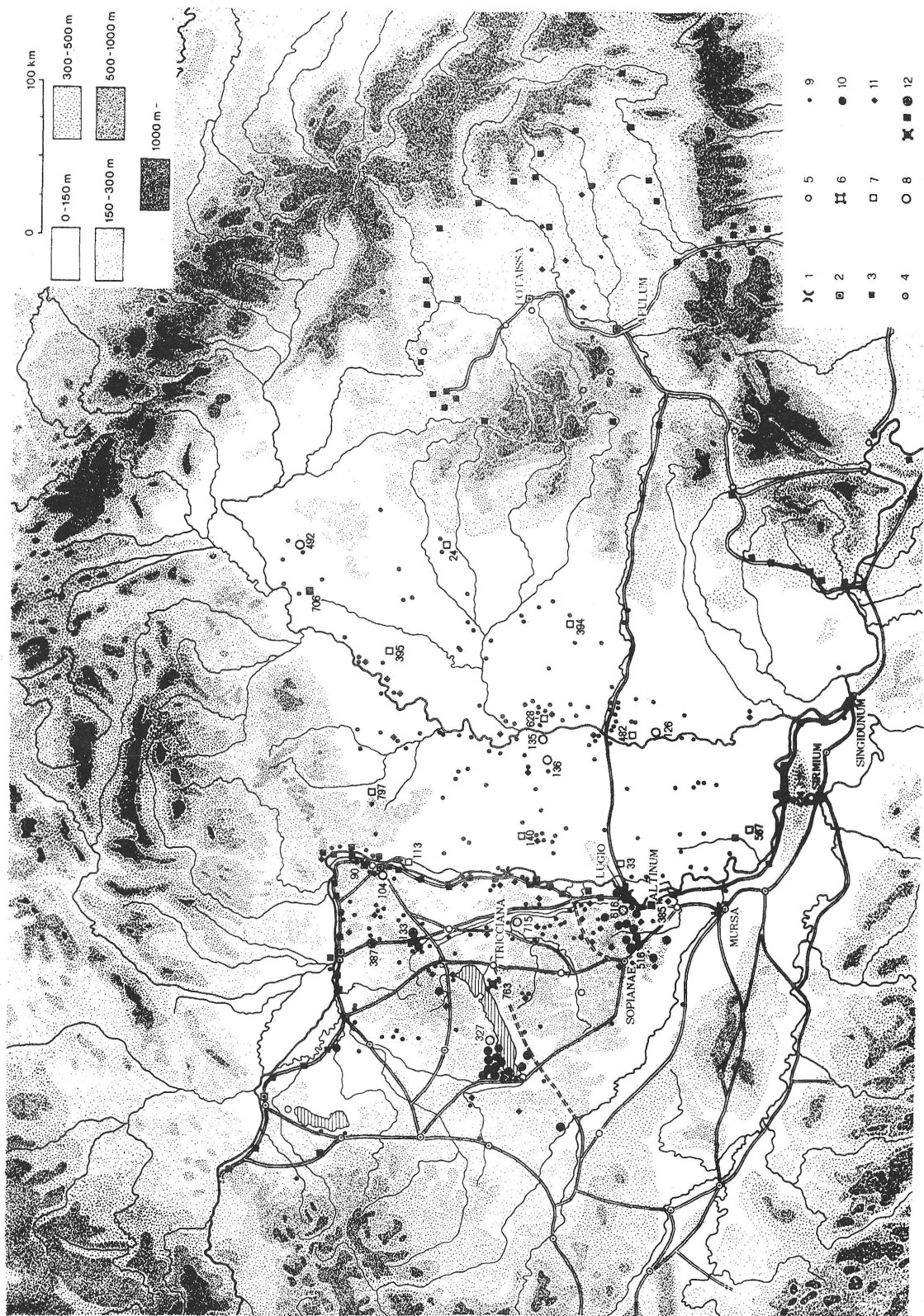
Forrás: Bóna - Szentpéteri 1994b.

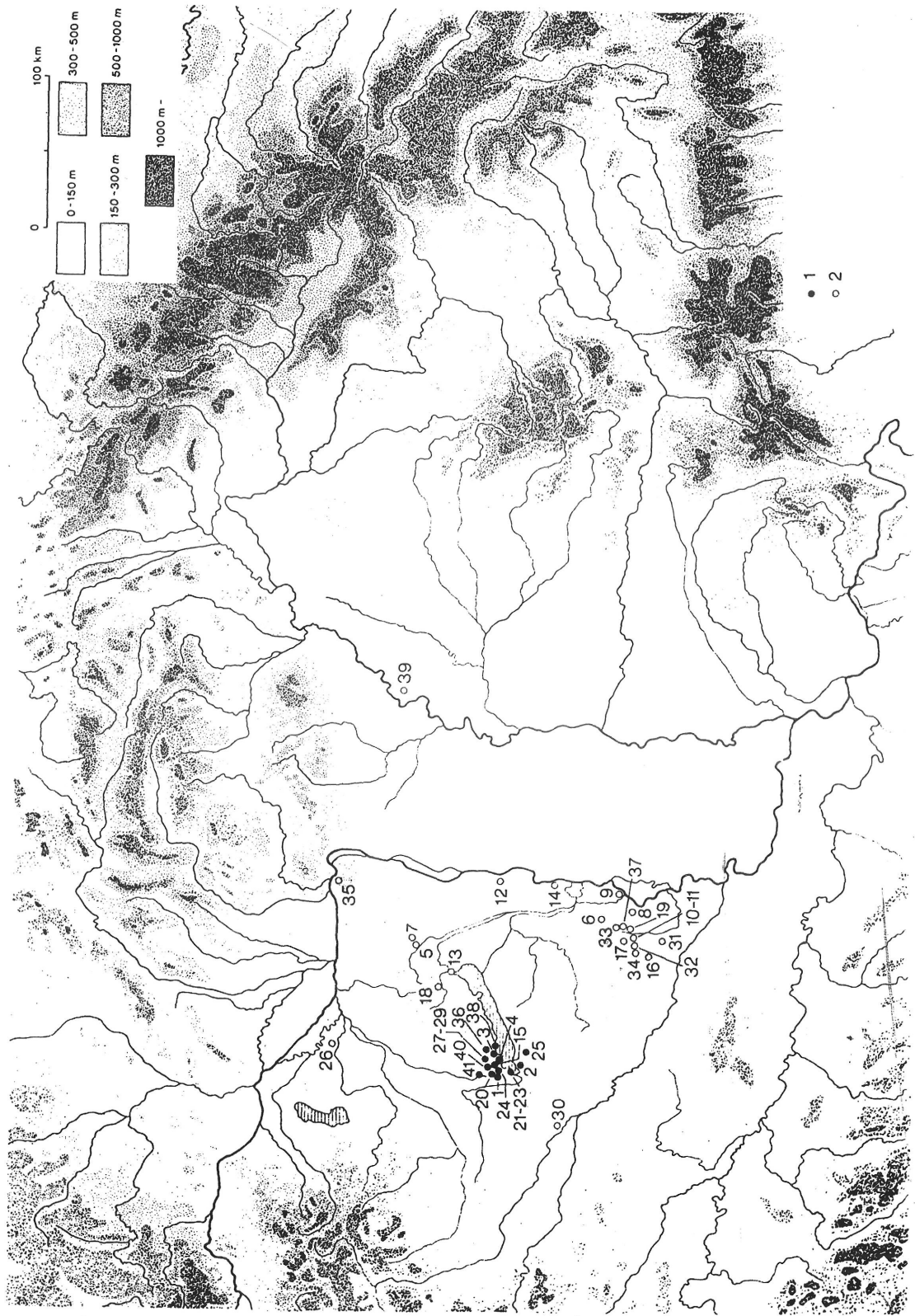
1. térkép:

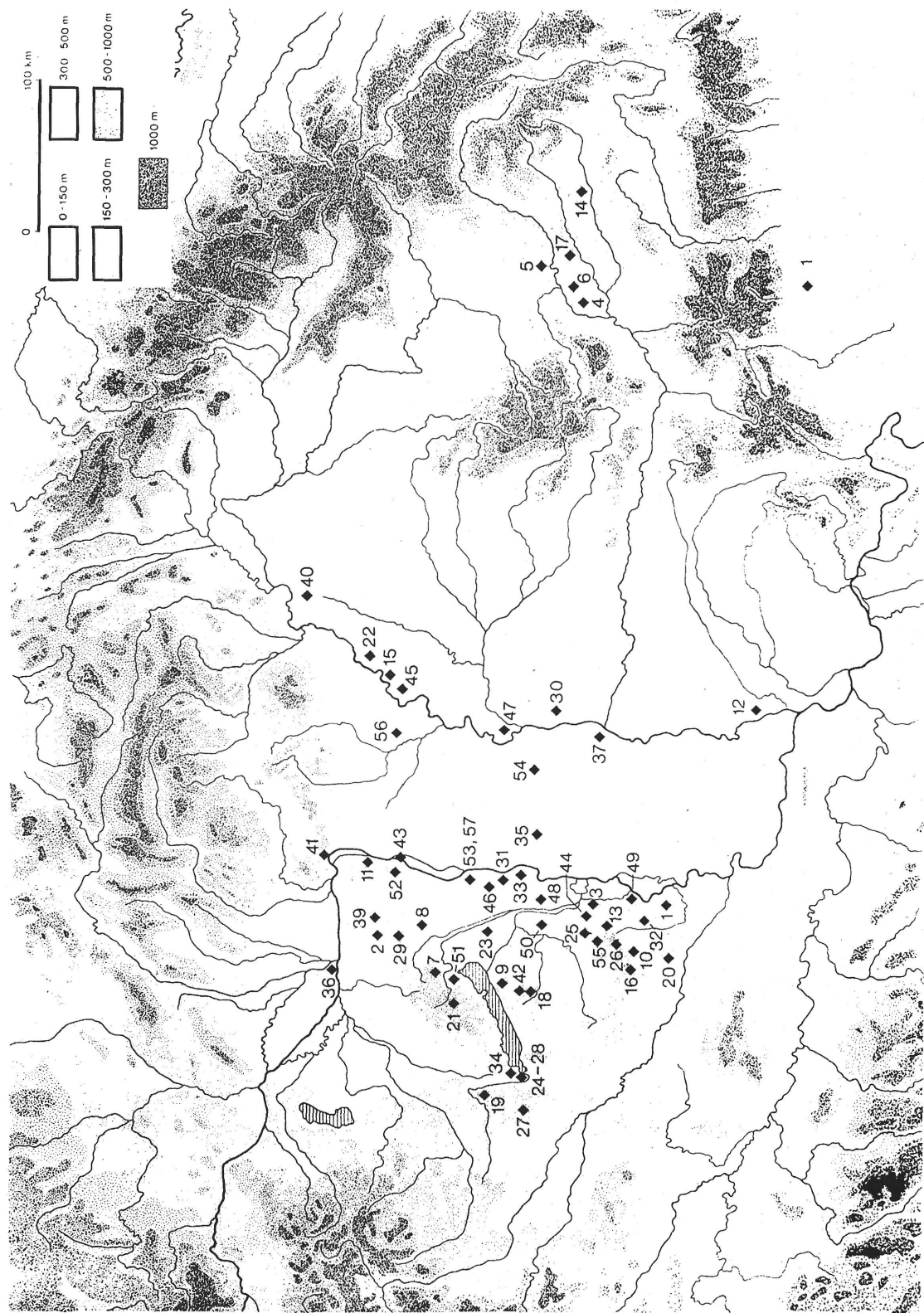
2. térkép:

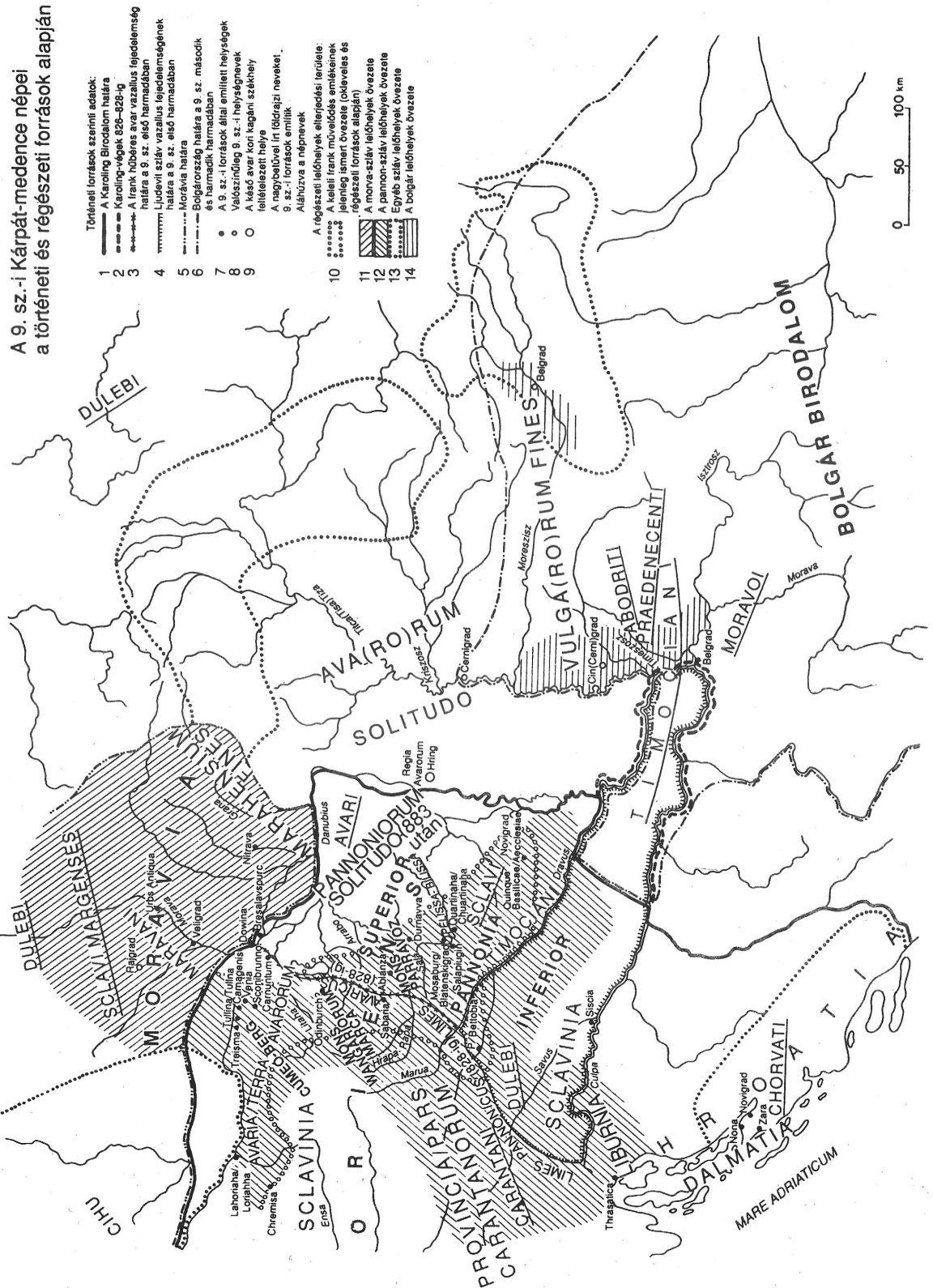
3. térkép:

4. térkép:

5. térkép:

6. térkép:

A KÖTET SZERZŐI

Bartosiewicz László archeozoológus MTA Régészeti Intézet, Budapest

dr. Csapó János vegyész PANNON Agrártudományi Egyetem Állattenyésztési kar, Kaposvár

dr. Csapó Jánosné vegyész PANNON Agrártudományi Egyetem Állattenyésztési Kar, Kaposvár

Fischl Klára régész Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Fóthi Erzsébet antropológus Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tár, Budapest

Füle Piroska régész Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest

Keszi Tamás régész Intercisa Múzeum, Dunaújváros

dr. Kiss Gábor régész Savaria Múzeum, Szombathely

dr. Kiss Magdolna régész, Janus Pannonius Tudományegyetem Ókortörténeti és Régészeti Tanszék,
Pécs

dr. Költő László régész, vegyészmérnök Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár

Kulcsár Mihály egyetemi hallgató Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti Tanszék, Budapest

Kustár Ágnes antropológus Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tár, Budapest

Liska András egyetemi hallgató József Attila Tudományegyetem, Szeged

Medgyesi Pál régész Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

Mészáros László számítástechnikus

dr. Némethy Sándor vegyész Department of Marine Geology, University of Göteborg, Sweden

Ódor János Gábor régész Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd

dr. Pap Ildikó antropológus Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tár, Budapest

dr. Pásztor Adrien régész Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre

Simonyi Erika régész Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Somhegyi Tamás archeozoológus Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest

Szalontai Csaba régész Móra Ferenc Múzeum, Szeged

dr. Szentpéteri József régész MTA Titkárság, Társadalomtudományi Főosztály, Budapest

Szikossy Ildikó antropológus Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tár, Budapest

Szőllősy Gábor gazdász Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest

dr. Tomka Péter régész Xantus János Múzeum, Győr

dr. Wolf Mária régész Herman Ottó Múzeum, Miskolc

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

TOMKA PÉTER: ELŐSZÓ	3
WOLF MÁRIA–SIMONYI ERIKA: ELŐZETES JELENTÉS AZ M-3-AS AUTÓPÁLYA 10. LELŐHELYÉNEK FELTÁRÁSÁRÓL	5
AUTOBAHN M3 10. FUNDSTELLE	13
FISCHL KLÁRA: ELŐZETES JELENTÉS A CSÖRSZ-ÁROK KUTATÁSÁRÓL CSINCSEN	33
VORBERICHT ÜBER DIE FORSCHUNG DES CSÖRSZ GRABENS BEI CSINCSE	38
ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЙ РЕФЕРАТ ОБ ИССЛЕДОВАНИЯХ КАНАВЫ—ЧЕРСА В ЧИНЧЕ	38
KISS MAGDOLNA: MEGJEGYZÉSEK A KÉSŐRÓMAI KÜLPOLITIKÁHOZ A DUNAI TARTOMÁNYOKBAN 382-IG	47
ANMERKUNGEN ZU DER SPÄTRÖMISCHEN AUßENPOLITIK IN DEN DONAULÄNDISCHEN PROVINZEN BIS 382	54
FÜLE PIROSKA: ADATOK A KÉSŐSZARMATA-HUNKORI KERÁMIA KÉRDÉSÉHEZ	55
BEITRÄGE ZUR FRAGE DER SPÄTSARMATISCH-HUNNENZEITLICHEN KERAMIK	61
PÁSZTOR ADRIEN: A KORA ÉS KÖZÉP AVAR KORI GYÖNGYÖK ÉS A BIZÁNCI ÉREMLELETES SÍROK KRONOLÓGIAI KAPCSOLATA	69
DIE CHRONOLOGISCHE BEZIEHUNG DER PERLEN UND BYZANTINISCHE MÜNZEN FÜHRENDEN FRÜH- UND MITTELWARENZEITLICHEN GRÄBER	85
LISKA ANDRÁS: ADATOK A KORAI AVAR TEMETÉSI ÁLDOZAT SZOKÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ	93
BEITRÄGE ZUR FRAGE DES FRÜHAWARISCHEN BRAUCHS DES BESTATTUNGSOPFERS	96
KISS GÁBOR: A KÉSŐI AVAR ARANYOZOTT ÖVDÍSZEK	99
DIE SPÄTWARENZEITLICHEN VERGOLDETEN GÜRTELBESCHLÄGE	106
SZALONTAI CSABA: A KÉSŐ AVAR KORI LILIOMOS ÖVVERETEK	127
DIE SPÄTWARENZEITLICHE MIT LILIEN VERZIERTE GÜRTELBESCHLÄGE	138
MEDGYESI PÁL: KÉSŐ AVAR KORI KEMENCE KEVERMES-BAKÓFENÉKEN	145
EIN SPÄTWARENZEITLICHER BRENNOFEN IN KEVERMES-BAKÓFENÉK	149
FÓTHI ERZSÉBET: EGY AVAR NÉPESSÉG KONTINUITÁSÁNAK VIZSGÁLATA	165
UNTERSUCHUNG DER KONTINUITÄT EINER AWARISCHEN POPULATION	171

BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ: ÁLLATCSONTOK BALATONKILITI VII–VIII. SZÁZADI AVAR TEMETŐJÉBŐL	173
ANIMAL BONES FROM THE 7TH-8TH CENTURY CEMETERY AT BALATONKILITI (HUNGARY)	178
TAKÁCS ISTVÁN[†]–SOMHEGYI TAMÁS–BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ:	
AVAR-KORI LOVAKRÓL VÖRS - PAPERKERT B TEMETŐ LELETEI ALAPJÁN	183
A STUDY OF AVAR PERIOD HORSES ON THE BASIS OF BONES FROM THE CEMETERY OF VÖRS - PAPERKERT	186
KESZI TAMÁS: AZ ÜGYNEVEZETT MAGYAR SZAKRÁLIS KETTŐS KIRÁLYSÁGRÓL	189
ÜBER DAS SOGENANNT UNGARISCHE SACRALISCHE DOPPELKÖNIGTUM	193
ÓDOR JÁNOS GÁBOR: A TENGELICI HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ	195
DAS LANDNAHMEZEITLICHE GRÄBERFELD VON TENGELIC	201
KUSTÁR ÁGNES–SZIKOSSY ILDIKÓ: A KAROS-EPERJESSZÖGI II–III. HONFOGLALÁS–KORI TEMETŐK ELŐZETES EMBERTANI VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI	209
ERGEBNISSE DER ANTHROPOLOGISCHEN VORUNTERSUCHUNG DER LANDNAHMEZEITLICHEN GRÄBERFELDER II-III VON KAROS-EPERJESSZÖG	215
KULCSÁR MIHÁLY: AZ ÁRPÁD-KORI TEMPLOM KÖRÜLI TEMETŐK KIALAKULÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ (ELŐZETES BESZÁMOLÓ AZ 1993–1994. ÉVI BARACSI FELTÁRÁSOKRÓL)	227
VORBERICHT ÜBER DIE FREILEGUNG DES ARPADENZEITLICHEN GRÄBERFELDES VON BARACS (1993-1994)	236
SZENTPÉTERI JÓZSEF: CARTOGRAPHIA AVARICA TÉRKÉPÉSZETI ÉSZREVÉTELEK ADAM-TÓL BAJÁNIG	239
CARTOGRAPHIA AVARICA KARTOGRAPHISCHE BEMERKUNGEN VON ADAM BIS BAJAN	247
CSAPÓ JÁNOS–CSAPÓ JÁNOSNÉ–KÖLTŐ LÁSZLÓ– PAP ILDIKÓ–SÁNDOR NÉMETHY: GYAPJÚSZŐNYEGEK KORÁNAK MEGHATÁROZÁSA A CISZTIN, A CISZTEINSAV, A METIONIN ÉS A TIROZIN TARTALOM ALAPJÁN	255
AGE ESTIMATION OF OLD CARPETS BASED ON CYSTINE, CYSTEIC ACID, METHIONINE AND TYROSINE CONTENT	258
MÉSZÁROS LÁSZLÓ–SZÖLLŐSY GÁBOR: AZ ÍJAK MAXIMÁLIS LŐTÁVOLSÁGÁNAK MEGHATÁROZÁSA SZÁMÍTÓGÉPES MODELLEZÉSSSEL	261
BESTIMMUNG DER MAXIMALEN SCHUSSWEITE DER BÖGEN MITTELS COMPUTERMODELL	265
GRÓF PÉTER: AHOGY A HALLGATÓSÁG ELKÉPZELTE	273